

NUTQ VA UNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Durdona Ubaydullayeva Mahmudjon qizi

Andijon davlat universiteti lingvistik yo'nalishi (O'zbek tili)

2-kurs magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada nutq va uning inson hayotidagi o'rni haqida so'z yuritilgan

Kalit so'zlar: nutq, aloqa, madaniy faoliyat, lug'at, til, munosabat

Inson bebaho nutq sovg'asiga ega, u uni erta bolalik davrida egallaydi va ko'p yillar davomida takomillashtiradi: u aniq va to'g'ri so'zni tanlab o'rganadi, jummalarni erkin tuzadi, nafas olish va ovozni, intonatsiyalarni o'rganishni o'rganadi.

Nutq-bu faqat insonga xos bo'lgan eng muhim aqliy funktsiya. Nutq aloqasi tufayli dunyoning bir kishining ongida aks etishi doimiy ravishda to'ldirilib boriladi va jamoat ongida aks etadigan, insoniyatning barcha ijtimoiy-ishlab chiqarish va madaniy faoliyati yutuqlari bilan bog'liq bo'lgan narsalar bilan boyitiladi.

Pedagogik lug'atda nutq til orqali odamlar o'rtasidagi aloqa shakli sifatida qaraladi, bu odamlarning birgalikdagi faoliyatini tashkil qiladi, bir-birini bilishga hissa qo'shadi, shuningdek shaxslararo munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Lingvistik atamalar lug'atida nutq o'z qonunlariga muvofiq tashkil etilgan til belgilarining ketma-ketligi sifatida tavsiflanadi

va ifoda etilgan ma'lumotlarning ehtiyojlariga muvofiq.

Psixologiyada nutq ma'lum qoidalar asosida yaratilgan til konstruktsiyalari orqali odamlar o'rtasidagi muloqotning tarixan shakllangan shakli sifatida tushuniladi.

Nutqning umumiy tavsifi odatda uning tiliga qarama-qarshi qo'yish orqali beriladi. Nutq-bu so'zlarning ketma-ketligi, u chiziqli, til esa darajali tashkilotga ega; nutq nutq oqimidagi so'zlarni birlashtirishga intiladi va til ularni alohida saqlaydi; nutq qasddan va ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan, tilning maqsadsizligidan farqli o'laroq; nutq harakatchan, til barqaror; nutq shaxsning tajribasini, u ifoda etgan tizimdagi tilni aks ettiradi qadriyatlar jamoaning tajribasi bilan belgilanadi. Umumiy (til) va xususiy (nutq) har xil va shu bilan birga bir xil. Ularning har qanday aniq qo'llanilishidan chalg'itishda olingan aloqa vositalari til deb ataladi. Xuddi shu aloqa vositalari, xususan ishlatilgan, ya'ni ma'lum bir tarkib (odamning fikrlari, his-tuyg'ulari, kayfiyatlari) bilan bog'liq bo'lgan nutq deyiladi.

Til nutq vositasidir. U yuzlab avlod avlodlari tomonidan yaratilgan va doimiy ravishda boyitilib kelinmoqda. Til-bu har qanday jismoniy tabiatning belgilar tizimi bo'lib, u insonning aqliy faoliyati bilan aloqa qilish vositasi, shaxsning o'zini anglashini ifoda etish, avloddan avlodga etkazish va ma'lumotlarni saqlash usuli bo'lib xizmat

qiladi. Til nutq orqali ovozli-og'zaki aloqa sifatida mavjud, amalga oshiriladi va takomillashtiriladi. Til va nutq bir xil hodisaning ikki tomonidir. Til har qanday odamga xosdir, nutq esa ma'lum bir kishiga xosdir.

Nutq deganda odamlarning til kodidan foydalanish, imo – ishora tizimidan foydalanish faoliyati tushuniladi, nutq amalda tildir. Nutqda til birliklari turli xil munosabatlarga kirib, son-sanoqsiz kombinatsiyalarni hosil qiladi. Nutq har doim o'z vaqtida rivojlanadi, u ma'ruzachining xususiyatlarini aks ettiradi, kontekst va aloqa holatiga bog'liq.

Agar til kim gapirishidan qat'i nazar mavjud bo'lsa, unda nutq har doim ma'ruzachiga bog'langan. Faqatgina shaxsning nutqi to'g'ri yoki noto'g'ri, buzilgan yoki yaxshilangan bo'lishi mumkin. Til ob'ektiv berilgan, uni yo'q qilish yoki buzish uchun bizning harakatlarimizdan tashqarida; aksincha, biz tildagi xatti-harakatlar uslubini tanlaymiz. Muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun rivojlangan tilning mavjudligi etarli emas. Uni ishlatish sifati yoki har bir ma'ruzachining nutq sifati, suhbatdoshlarning kommunikativ lingvistik kompetentsiyasi darajasi muhim rol o'ynaydi.

Kommunikativ til kompetentsiyasi deganda lingvistik (til tizimini bilish), sotsiolingvistik (ijtimoiy me'yorlarni bilish: nutq odob-axloq qoidalari, turli yosh, jins va ijtimoiy guruhlar vakillari o'rtasidagi aloqa normalari) va pragmatik (til vositalaridan ma'lum funktsional maqsadlarda foydalanish ko'nikmalari, tanib olish) tushuniladi. har xil turdagi matnlar, vaziyatning xususiyatlariga qarab til vositalarini tanlash qobiliyati) nutq vositalaridan foydalangan holda u yoki bu faoliyatni amalga oshirishga imkon beradigan bilim va ko'nikmalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, nutq deganda nutq jarayonining o'zi ham, ushbu jarayonning natijasi ham tushuniladi, ya'ni. nutq faoliyati, xotira yoki yozuv bilan qayd etilgan nutq asarlari. Nutq faoliyati-nutqni qurish uchun zarur bo'lgan inson tanasining psixofiziologik ishlarining to'plami. Nutq faoliyatining mahsuli ma'ruzachilar tomonidan og'zaki yoki yozma ravishda yaratilgan aniq matnlardir.

"Til", "nutq", "nutq faoliyati" atamaları va tushunchalari "so'z" atamasi bilan chambarchas bog'liq va o'zaro ta'sir qiladi. So'z tilning Markaziy birligidir. Bu tilning asosiy nominativ va kognitiv birligi bo'lib, mavzular, xususiyatlar, jarayonlar va munosabatlarni nomlash va xabar berish uchun xizmat qiladi. So'z shakli (ifoda rejasi) va ma'nosi (mazmun rejasi) bo'lgan tilning tarkibiy-semantik ikki tomonlama birligidir.

Nutqning ijtimoiy rivojlanish uchun ahamiyati

Nutq insonning barcha aqliy jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir. Nutq va uning semantik birligi-so'zlar asosida idrok, tasavvur, xotira kabi aqliy jarayonlar shakllanadi va rivojlanadi.

Shaxsni shakllantirish uchun nutq rivojlanishining katta ahamiyati L. S. Vygotskiy bir necha bor ta'kidlagan: "nutqni rivojlantirish, birinchi navbatda, bolaning madaniy xulq-atvorining eng muhim funktsiyalaridan biri uning madaniy tajribasini to'plash asosida qanday shakllanishi haqida hikoya qiladi".

L. S. Vygotskiy "aqliy vositalar" deb atagan bilvosita til belgilari tizimi bo'lib, nutq insonning ixtiyoriy, ongli faoliyat darajasiga etgan barcha aqliy jarayonlarini qayta tiklaydi. Olimning ta'kidlashicha, nutq har qanday faoliyatni amalga oshirishning ajralmas sharti va zarur tarkibiy qismi – nazariy, amaliy, jamoaviy va individualdir.

A. G. Arushanova nutqni insonning eng muhim ijodiy aqliy funktsiyasi, barcha odamlarga xos bo'lgan bilim, o'zini o'zi tashkil etish, o'zini rivojlantirish, shaxsiyatini, ichki dunyosini dialog orqali qurish qobiliyatining namoyon bo'lishi sohasi sifatida belgilaydi.

Bolaning nutqini rivojlantirishga katta e'tibor beriladi, chunki til bilan birgalikda bola butun g'oyalar tizimini, undagi dunyo va insonni tushunishni o'rganadi, demak u ijtimoiy tajribaga ega bo'ladi. Bularning barchasi bolaning jamiyatga qo'shilishiga yordam beradi.

Shu munosabat bilan S. N. Shaxovskaya "...kognitiv va hissiy rivojlanishda asosiy rol o'ynaydigan til va nutq ijtimoiy o'zaro ta'sirning asosi, xulq-atvorni tartibga soluvchi, ta'lim tashkilotchisi ekanligini ta'kidlaydi. Til orqali bilish, tajriba, tasavvur, xotira jarayonlari vositachilik qiladi.

Nutq orqali atrofdagi dunyo tan olinadi, bolalar o'rtasidagi munosabatlar quriladi. Ma'lumotni to'g'ri tushunish va uzatish qobiliyati bolaning muvaffaqiyatli moslashuvining omillaridan biridir (Volkova G. A. , Korobeinikov I. A.).

Shunday qilib, bolaning ijtimoiy hayotidan tashqarida imkonsiz bo'lgan to'liq nutq faoliyatini shakllantirish jarayoni va ijtimoiylashuv jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik kuzatiladi, uning muvaffaqiyati sharti bolaning atrofdagi odamlar bilan to'liq aloqasi bo'lib, undan til vositalarini, muloqot qobiliyatlarini, ijtimoiy o'zaro ta'sirning majburiy tarkibiy qismlari sifatida egallashni talab qiladi.

Nutq, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni va ijtimoiy moslashuvchan qobiliyatlarni va shaxsning ijtimoiy ahamiyatga ega fazilatlarini rivojlantirish jarayoni bir xil. Bir tomondan, bolaning kommunikativ mahorati o'sib ulg'ayishi va ijtimoiylashishi bilan o'sib boradi, boshqa tomondan, til vositalarini, nutq faoliyatining ko'plab modellarini bilish, imo – ishora tizimidan turli yo'llar bilan foydalanish qobiliyati, uni ma'lum bir hayotiy vaziyatga moslashtirish qobiliyati bola sotsializatsiyasining ijobiy shartidir. Shunday qilib, lingvistik kompetentsiya darajasi asosan bolaning jamiyatning ijtimoiy-madaniy muhitiga kirishda muvaffaqiyatini belgilaydi.

Maktab davrida sotsializatsiya jarayoni bola uchun yangi faoliyat turini – "o'rganish"ni o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Nutq funktsiyalari

Nutqni keyingi tahlil qilish uchun uning funktsiyalarini aniqlash katta ahamiyatga ega. Psixologiyada nutq odamlar o'rtasidagi aloqa jarayoni va aqliy faoliyat mexanizmi sifatida qaraladi. Shunga asoslanib, psixologlar nutqning ikkita asosiy, bir-biri bilan chambarchas bog'liq funktsiyalarini ajratib ko'rsatishadi: kommunikativ funktsiya yoki

inson aloqasi funksiyasi va nutqni fikrlash funksiyasi yoki fikrlash funksiyasi. Kommunikativ funktsiya doirasida, o'z navbatida, xabar va harakatga undash funktsiyalarini farqlash odat tusiga kiradi. Nutq muayyan ob'ektlar, hodisalar, harakatlar, fazilatlar va boshqalarni anglatishi mumkinligi sababli fikrni ifoda etish shakliga aylanadi.

Aloqa

Filogeniyada nutq dastlab odamlar bilan aloqa qilish vositasi, ma'lumot almashish usuli sifatida harakat qilgan. Psixologik adabiyotlarda aloqa muammosiga B. G. Ananyev, A. A. Bodalev, L. S. Vygotskiy, A. G. Kovalev, A. A. Leontiev, B. F. Lomov, V. N. Myasishchev, A. V. Petrovskiy kabi taniqli olimlar murojaat qilishgan. Ushbu va boshqa tadqiqotchilar psixologiyada aloqa nazariyasi masalalarini, aloqa jarayonida inson tomonidan insonni bilish psixologiyasi masalalarini hal qildilar, aloqa va odamlarning bir-birini idrok etish o'rtasidagi bog'liqlik muammolarini o'rganib chiqdilar va aloqa uchun zarur bo'lgan shaxsiy fazilatlarini izladilar. Ilmiy manbalarda aloqa toifasining bir qator ta'riflari mavjud:

* Muloqot-bu shaxslararo munosabatlarni o'rnatish va saqlash, birgalikdagi faoliyatning umumiy natijasiga erishish uchun ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro ta'siri; bolaning aqliy va ijtimoiy rivojlanishining eng muhim omillaridan biri. (Katta psixologik entsiklopediya)

* Odamlarning bir-biri bilan o'zaro munosabati, ular o'rtasida kognitiv yoki affektiv-baholovchi xarakterdagi ma'lumotlarni almashishdan iborat-bu aloqa" (B. C. Muxina).

* Aloqa-bu birgalikdagi faoliyat ehtiyojlari (E. I. Rogov) natijasida hosil bo'lgan odamlar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirishning ko'p qirrali jarayoni.

* Muloqot insonning ma'naviy, ijtimoiy va shaxsiy namoyon bo'lishining eng muhim muhiti, odamlar o'rtasida o'zaro tushunishga erishish vositasidir. Muloqotning ijtimoiy-psixologik mohiyati shundaki, u odamlar, inson o'zi va dunyo bilan o'zaro ta'sirining jonli va hech qachon to'xtamaydigan jarayonidir (B. T. Lixachev).

* Aloqa-ratsional va hissiy ma'lumotlar, faoliyat, tajriba, bilim, ko'nikma va ko'nikmalar, shuningdek faoliyat natijalari almashinadigan sub'ektlarning o'zaro ta'siri. (K. K. Platonov).

Psixologiyada aloqani tahlil qilishda uning turli jihatlari ajralib turadi:" aloqa "(odamlar o'rtasida ma'lumot almashish)," ijtimoiy idrok "(insonni inson tomonidan idrok etish va tushunish)," interaktsiya " (o'zaro ta'sir). Deyarli aloqa ushbu tarkibiy qismlarning kombinatsiyasi sifatida ishlaydi.

V. M. Bexterevning ijtimoiy-psixologik nazariyasida aloqa guruhlariga birlashish mexanizmi, shaxsni sotsializatsiya qilish sharti sifatida ishlaydi. Shaxsning rivojlanishi va shakllanishida muloqotning rolini tavsiflab, V. M. Bexterev ta'kidlashicha, atrofdagi odamlar bilan aloqa qanchalik xilma-xil va boy bo'lsa, shaxsning rivojlanishi

shunchalik muvaffaqiyatli bo'ladi. "Turli xil odamlar doirasi bilan muloqotda o'sgan odamlar, jamiyatdan uzoqda hayot kechiradigan odamlarga qaraganda ancha rivojlangan."

Aynan aloqa orqali inson ijtimoiy tajribani o'zlashtiradi va dunyoning kontseptual rasmini shakllantiradi, bu odamga dunyoni boshqarishga, undan hayotiy maqsadlarida foydalanishga imkon beradi (Kolshanskiy).

Muloqot insonning sotsializatsiyasi va individuallashtiruvining, bolaning insoniyatning tarixiy rivojlanishi jarayonida to'plangan ijtimoiy tajribani o'zlashtirishining eng muhim omilidir (L. S. Vygotskiy, A. V. Zaporozets, A. R. Luriya, D. B. Elkonin), oning paydo bo'lishi uchun hal qiluvchi shart (B. F. Asmolov), xulq-atvorning ijtimoiy shakllarini shakllantirish va uning boshqalar bilan munosabatlari (M. I. Lisina, A. V. Petrovskiy). Bolaning aloqa sub'ekti sifatida rivojlanishi uning ijtimoiylashishi va yashash muhitiga qo'shilishi uchun zarur shartdir.

L. S. Vygotskiyning fikriga ko'ra, sotsializatsiya, aloqa sohalaridan birining pastligi ijtimoiy va madaniy jihatdan aniqlangan makondan "tushish" ga, jamiyat, madaniyat bilan rivojlanish manbai sifatida to'liq aloqaning buzilishiga olib kelishi mumkin.

B. G. Ananyevning nutq aloqasi haqidagi fikrlari qiziqarli va o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning ta'kidlashicha, nutq muloqotining faoliyat sifatida o'ziga xos va asosiy xususiyati shundaki, u orqali inson boshqa odamlar bilan munosabatlarni o'rnatadi. Psixologik nuqtai nazardan, aloqa barcha faoliyat turlarining tarkibiy qismidir, bu shartsiz, atrofdagi voqelikni shaxs tomonidan har qanday bilish mumkin emas. Muallif muloqotni bilim va mehnat bilan bir qatorda inson faoliyatining eng muhim turlari triadasiga joylashtiradi.

Shunday qilib, dialogik nutq aloqasini tashkil qilish uchun ishlatiladigan izchil nutqning asosiy shakllaridan biridir. Dialogik nutq-bu shunchaki bir-biri bilan bog'liq bo'lgan mulohazalar, savollar, aloqa holatiga muvofiq tuzilgan bayonotlar ketma-ketligi, ular kesimlar, to'liq bo'lmagan jumlar yoki umumiy jumlar bilan ifodalanadi, balki bolaning ona tilini o'zlashtirishdagi barcha yutuqlarini o'zida mujassam etgan nutq.

Tengdoshlar bilan aloqa

Rivojlanishning ma'lum bir darajasiga yetganda, bola tengdoshlari bilan yaqin bo'lishi, ular bilan muloqot qilishi kerak. Boshlang'ich maktab yoshidagi tengdoshlar bilan muloqot talaba shaxsining ijtimoiy rivojlanishining ajralmas qismidir. L. I. Akatov bolalar va tengdoshlar o'rtasidagi muloqotning quyidagi xususiyatlarini aniqlaydi:

* Tengdoshlar bilan muloqot hissiy jihatdan kuchli. Agar bola kattalar bilan ozmi-ko'pmi xotirjam gaplashsa, u holda tengdoshlari bilan suhbatlar, qoida tariqasida, keskin intonatsiyalar, qichqiriq, "qichqiriq", kulgi bilan birga keladi. Ya'ni, tengdoshlar

bilan muloqot ko'proq hissiy rangga ega, bu esa ijtimoiy his-tuyg'ularning rivojlanishini ta'minlaydi.

* Bu bolalarning nostandart bayonotlarida, qat'iy shakl va qoidalar yo'qligida namoyon bo'ladi. Kattalar bilan muloqot qilishda bolalar ma'lum iboralar, umumiy qabul qilingan iboralar va nutq burilishlariga rioya qilishadi. Aynan tengdoshlar bilan muloqotda bolalarda ijodkorlik, xayolot paydo bo'ladi.

* Bolalar muloqotida javoblardan ko'ra tashabbuskor bayonotlar ustunlik qiladi. Ular uchun boshqasini tinglashdan ko'ra, o'zlari bilan gaplashish muhimroqdir. Kattalar bilan muloqot qilishda bola gapirishdan ko'ra ko'proq tinglashni afzal ko'radi.

* Bu uning maqsadi, funksiyalari jihatidan ancha boy, sherik kattalar bo'lganidan ko'ra xilma-xildir. Voyaga etgan boladan bola o'z harakatlarini baholashni yoki yangi ma'lumotlarni kutadi.

Nutqni o'zlashtirish

Nutqni rivojlantirish bolada uzoq va murakkab jarayon bilan bog'liq bo'lib, unda bola o'zi rivojlanayotgan tilning shakllarini o'rganishni o'rganadi. Hayotga kirishda bola atrofda odamlar bilan muloqotga kirishish uchun tayyor va murakkab tilni oladi.

Bolalarning nutqi, ularning rivojlanishi davomida, ularning faoliyati va aloqalari bilan chambarchas bog'liq. Nutqni rivojlantirish bir necha yo'nalishlarda amalga oshiriladi: uning boshqa odamlar bilan muloqotda amaliy qo'llanilishi yaxshilanadi, shu bilan birga nutq aqliy jarayonlarni qayta qurish uchun asos, fikrlash vositasiga aylanadi.

Bolaning rivojlanishi bilan uning nutqiy muloqotga bo'lgan ehtiyoji ortadi, bu esa o'z navbatida uning nutq qobiliyatlari va ko'nikmalarining to'planishi va rivojlanishini rag'batlantiradi (ularning miqdoriy tarkibi oshadi, tuzilishi murakkablashadi, sifati yaxshilanadi).

Bola doimiy ravishda nutqni o'zlashtiradi, ijtimoiy tabiatda rivojlanadi va kattalar va tengdoshlari bilan birgalikdagi faoliyatning ko'p qirrali xususiyatiga ega. Bolaning rivojlanishining har bir keyingi bosqichida tobora murakkablashib borayotgan faoliyatni amalga oshirish jarayonida uning oldida nutq aloqasiga murojaat qilishni talab qiladigan ko'proq vazifalar (kognitiv, tartibga soluvchi va boshqalar) paydo bo'ladi. Bolada vositalar (til belgilari tizimi), shuningdek aloqa usullari va usullari ketma-ket shakllanadi.

Bolaning nutq rivojlanishining ontogenezida til va nutq ko'nikmalarini shakllantirishdagi etakchi motivlar kognitiv, ijtimoiy-madaniy sifatida tavsiflanadi, bu nutqning to'liq shakllanishi uchun kommunikativ o'zaro ta'sirga, muloqotga bo'lgan ehtiyojning paydo bo'lishining ahamiyatini va ushbu faoliyatning majburiy qulay shart-sharoitlarini, shu jumladan, ijtimoiy aloqalarning soni va sifatini va bolaning ijtimoiy o'zaro munosabatdagi pozitsiyasini ko'rsatadi..

Nutq insonning tug'ma qobiliyati emas, u bolaning rivojlanishi bilan birga asta-sekin shakllanadi. Nutq ma'lum biologik shartlar va, avvalambor, Markaziy asab tizimining normal pishishi va ishlashi mavjud bo'lganda paydo bo'ladi.

Nutqning normal shakllanishi uchun miya yarim korteksi ma'lum bir etuklikka erishishi va bolaning sezgi organlari – eshitish, ko'rish, joziba, teginish – ham etarlicha rivojlangan bo'lishi kerak. Nutqni shakllantirish uchun nutq motor va nutq-eshitish analizatorlarining rivojlanishi ayniqsa muhimdir.

Shuningdek, nutqni rivojlantirish uchun bolaning ruhiy salomatligi – uning yuqori asabiy faoliyatining holati, yuqori aqliy jarayonlar (diqqat, xotira, tasavvur, fikrlash), shuningdek uning jismoniy (somatik) holati katta ahamiyatga ega.

Agar bola yangi yorqin taassurotlarni olmasa, harakatlar va nutqning rivojlanishiga hissa qo'shadigan muhit yaratilmagan bo'lsa, uning jismoniy va aqliy rivojlanishi ham kechiktiriladi.

Shunday qilib, nutq aloqasi o'zining didaktik va tarbiyaviy funksiyalarini amalga oshirib, rivojlanayotgan odamning aqliy rivojlanishi va ijtimoiy shakllanishining butun xususiyatini belgilaydi. Biroq, bu jarayon ma'lum bir bosqichda tugamaydi, u butun hayot davomida davom etadi, uning davomida u yaxshilanadi, shaxsning rivojlanayotgan refleks xususiyatlari va turli xil aloqa vaziyatlari ta'siri ostida o'zgaradi.

Adabiyotlar:

1. Insonning nutq madaniyati / Ed. - M.: Lenand, 2017 Yil.
2. Anoxina, T. ya.rus nutqining uslubi va madaniyati: darslik / T. ya.Anoxina, E. I. Dashevskaya, O. A. Zmazneva. - M.: Forum, 2015 Yil.
3. Antonova, E. S. rus tili va nutq madaniyati: darslik / E. S. Antonova. - M.: Akademiya, 2017 Yil.
4. Antonova, E. S. Nutq madaniyati: darslik / E. S. Antonova, T. M. Voiteleva. - M.: Akademiya, 2018 Yil.
5. Antonova, E. S. Nutq madaniyati: darslik / E. S. Antonova. - M.: Akademiya, 2015 Yil.
6. Bobrova, S. V. Nutq madaniyati / S. V. Bobrova, M. A. Mishcherina. - M.: Knorus, 2018 Yil.